

František Koreš, Proměna nižší šlechty Království českého v pobělohorské době, disertační práce Filozofické fakulty JČU, 2020, 294 s. – oponentský posudek (M. Holý)

Posuzovaná disertační práce navazující na předcházející výzkumy Františka Koreše je věnována nižšímu šlechtickému stavu v Čechách po roce 1620. Ačkoli některé dílčí práce k tomuto tématu vznikly již v minulosti (k jednotlivým osobnostem i širší povahy), respektive lze částečně využít rovněž některých titulů ke šlechtě obecně, tedy včetně panského stavu, celistvého uchopení se problematika dosud nedočkala, na rozdíl od nižší nobility v době předbělohorské. I z tohoto důvodu se téma disertace F. Koreše jeví jako vhodně zvolené.

Problematiku se autor rozhodl kromě úvodu a závěru uchopit v celkem třech nestejně obsáhlých kapitolách, které jsou dále vnitřně členěny. Ačkoli by jistě bylo možné pojednat i o řadě dalších témat a práci strukturovat jinak, lze takové její rozvržení považovat za logické a akceptovat jej. Umožňuje v zásadě nahlédnout na většinu podstatných otázek souvisejících s transformací nižší nobility v době po roce 1620.

Úvod přináší rozsáhlé zhodnocení dosavadního výzkumu nobility, opírá se přitom vedle vlastní rešerše o řadu publikovaných historiografických statí, zejména z pera Václava Bůžka. Přináší komentovaný, byť zřídka výrazněji hodnotící výčet většiny relevantních prací, a to jak zahraničních, tak domácích, k samotné nobilitě, vyšší i nižší, tak také k řadě souvisejících témat. Přesto by bylo možné využít i zdroje další, některé práce, někdy sice nepublikované, nicméně namnoze přístupné (nezřídka disertace či habilitace) zahraniční, tak také domácí vztahující se k období 15.–18. století (z autorů lze výběrově zmínit např. V. Březinu, V. Chmelíře, W. Demela, J. Harasimowicze, V. J. Mrvíka, J. Schneidera, U. Schirmera, M. Sikoru, M. Svobodu či T. Šimkovou). Zohlednit by bylo možné i některé sborníky z konferencí, které k problematice vyšly, zejména mimo Českou republiku a jež zde pro jejich množství nelze citovat. Navzdory uvedenému je možné považovat historiografickou analýzu F. Koreše za důkladnou.

Úvod rovněž přináší fundovaný přehled o možnostech metodologického uchopení výzkumu (nižší) šlechty, zdůrazňuje přitom především zásadní roli historickoantropologických přístupů, jež se u nás postupně prosadily zejména po roce 2000, a také dějin každodennosti. Ačkoli samotná nižší šlechta vymezena je, chybí vysvětlení chronologického rámce práce (zejména jeho konce). Tu a tam sice v dalších kapitolách přináší některé jednotliviny dokonce z 18. století, převážně se však soustředí na období třicetileté války, resp. desetiletí po ní následující. I když by to pravděpodobně bylo téma pro samostatnou práci, bylo by bývalo zajímavé podívat se na proměny nižší šlechty právě v období vrcholného baroka, respektive reforem 18. století.

Z hlediska vymezení tématu práce nepovažuji za příliš šťastné omezení výzkumu na Čechy, komparace dané problematiky, alespoň dílčí, by byla žádoucí, minimálně v rámci zemí České koruny, anebo přinejmenším českých zemí (tedy s proměnou nižší šlechty Markrabství moravského). Konstatování, že „*Každou z tamních společností nadto ovlivňovalo působení jiných událostí.*“ se mi zdá poněkud alibistické, natož odpovídající reálnému stavu (jistě byly některé procesy v daných zemích specifické, přesto namnoze srovnatelné).

Součástí úvodu je rovněž nastolení některých klíčových otázek souvisejících s výzkumem nižší šlechty (sociální role nobility, proměny jejího myšlení i hodnot, kariérní strategie, resp. možnosti veřejného uplatnění, konfesní otázka, reprezentace apod.), stejně jako nastínění základních metodologických východisek práce založené především na sondách do problematiky opřených o relevantní prameny a literaturu. Ačkoli je vždy otázkou, do jaké míry lze case studies zobecňovat, je v zásadě možné výběr F. Koreše přijmout. Ocenit lze, že si uvědomuje limity generalizace jednotlivých případů. Dále vychází z využití metody prosopografie a sociologizujících přístupů, které však blíže nekonkretizuje a jež ani z dalšího textu nejsou příliš zřejmé. Omezeně užívá i komparativní metodu, již *expressis verbis* nezmiňuje. Částečně věnuje v úvodu pozornost také užívané terminologii, zejména moderní (Bourdieuho kapitál apod.), a naznačení struktury práce.

Z hlediska pramenné základny charakterizované v úvodu práce vychází autor z pramenů úřední i osobní povahy, stejně jako v omezené míře ze zdrojů dalších (hmotné, obrazové prameny ad.). Stav dochování pramenů k nižší nobilitě 17. století není ideální, a to jak z hlediska kvantity i kvality, tak také jejich roztroušenosti v řadě různých fondů. Kolega Koreš se v práci opírá zejména o poměrně početné prameny vydané, vedle nich v relativně omezené míře, jež mne poněkud překvapila, také o zdroje archivní, zejména ze SOA Třeboň, případně Archivu Národního muzea či Národního archivu, ze zahraničních institucí pak pouze o Österreichisches Staatsarchiv. Staré tisky či rukopisy nacházející se v knihovnách různých typů, případně dalších institucí, využívá, jak sám konstatuje, pouze okrajově. Mnohé z nich se přitom k nižší nobilitě vztahují, ať již se to týká egodokumentů (např. štambuchů), anebo i pramenů dalších typů.

První z tematických kapitol uvádí do problematiky stavovské struktury, fenoménu urozenosti a sociální mobility v prostředí nižší šlechty. Ocenit lze skutečnost, že uvedená témata nesleduje pouze po roce 1620, ale zejména díky rozsáhlé literatuře pro předbělohorské období, v širším časovém rámci. Může tak postihnout řadu vývojových trendů. Přináší zde přitom některé závěry, které byly sice ve výzkumu již částečně naznačené, přesto takto systematicky dosud neformulované (cílené politické a hospodářské oslabení nižšího šlechtického stavu, pokles počtu rytířských rodin v Čechách po Bílé hoře, dopady změn nobilitační praxe, kosmopolitizace nobility apod.).

Samostatná pozornost je věnována obranným strategiím nižší šlechty reagující na nové skutečnosti po Bílé hoře. Ty byly dosud známy spíše pro prostředí aristokracie. F. Koreš se myslím zdařile rovněž pokouší rekonstruovat mentální svět pobělohorského rytířstva na několika zvolených příkladech (ztráty životních jistot, částečné reorientace majetkových i kariérních strategií) a zabývá se rovněž některými formami reprezentace. Ocenit lze skutečnost, že na základě vydaných pramenů věnuje pozornost rovněž početné nižší šlechtě nacházející se v exilu. Jen v některých případech se dopouští některých spekulací či příliš zobecňuje některé charakteristiky, jež nutně musely být a jsou i dnes velmi individuální (s. 56n.: otázka projevu kritického myšlení u pobělohorských rytířů či souvislosti mezi mírou urozenosti a zodpovědnosti za rozvoj odkazu předků).

Sociálnímu vzestupu rytířů povýšených do panského stavu po Bílé hoře věnuje samostatný oddíl. Sleduje v něm přitom ty jednotlivce/rodiny, které měly majetek již v předbělohorských Čechách. Podrobněji přitom analyzuje necelé dva tucty někdejších rytířů a na nich se pokouší zachytit obecnější trendy. Vychází zde nejen z archivních či vydaných pramenů (Berní rula), ale zejména ze Sedláčkových hesel v *Ottově slovníku naučném*, respektive jeho *Hradů, zámků a tvrzí Království českého*, případně Doerrových ad. soupisových a jiných prací. Databáze Sedláčkovy sbírky uložené v Historickém ústavu AV ČR nevyužil (www.augustsedlacek.cz). Zajímavým způsobem sleduje majetkovou diferenciaci této skupiny po Bílé hoře, její kariérní modely a dospívá i k dalším zásadním závěrům (obtížné sžívání se s prostředím vyšší šlechty, politická pasivita této nové součásti panského stavu, resp. spíše uplatnění podobné rytířstvu, nepokračování v úspěchu předků v dalších generacích, jen omezená souvislost mezi sociální a majetkovou mobilitou apod.).

Tam, kde to vydané prameny umožnily, sleduje F. Koreš i vzorce chování a jednání daných osobností (Jindřich Michal Hýzrl z Chodů). Na jednu stranu je třeba ocenit, že v této části, stejně jako i v dalších kapitolách, nejen vždy závěrem sumarizuje dosažené poznatky, ale také naznačuje možnosti dalšího bádání. Některé z položených otázek pro budoucí výzkum se však autor mohl pokusit zodpovědět sám, vlastním analytickým studiem.

Další kapitola představuje nižší šlechtu v politickém, respektive mocenském systému pobělohorských Čech. Konstatuje sníženou míru jejího politického vlivu způsobenou jak proviněními za stavovského povstání, tak proměnami politické scény po 1620 (OZZ ad.). Samostatně sleduje nepřilíš výrazné uplatnění rytířstva u císařského dvora a dospívá zde k některým podstatným závěrům (souvislost mezi uplatněním ve Vídni a sociálním a majetkovým kapitálem, lepší vyhlídky na dlouhodobější kariéru u dvora u více zámožných jedinců, obtížné skloubení nákladného pobytu ve Vídni se skromnými a často opožděně hrazenými příjmy spojenými se zastáváním dvorských úřadů apod.).

Snad v tomto případě příliš detailně sleduje i předbělohorskou situaci, stejně jako roli panského stavu u dvora, jež je dostatečně detailně známa díky stávající literatuře. Na základě vybraných pramenů však přináší cenná svědectví ke kariérám u císařského dvora z prostředí nižší nobility. Dílčí způsobem se věnuje také pážecí službě a zmiňuje vliv pobytu u dvora na jazykovou výbavu šlechticů. Je zapotřebí ocenit, že v případě této části práce ojediněle sahá i k prostředí vedlejších zemí České koruny.

Na zemské úřady Království českého je zaměřen další oddíl práce. Pozornost je věnována zejména roli Obnoveného zřízení zemského v oblasti proměny politického systému v zemi. F. Koreš přitom vedle obecných rysů sleduje uplatnění 23 nižších šlechticů na pozici nejvyšších písařů, podkomoří královských měst a purkrabí Hradeckého kraje, v období let 1621–1705. Zde tedy chronologické vymezení nechybí. Autor sleduje nejen předpoklady výkonu funkce, nýbrž mj. na příkladu Humprechta Černína z Chudenic také vztah mezi sociální mobilitou a uplatněním v uvedených úřadech či jejich hmotné zajištění. Analyzováno je rovněž angažmá v nižších úřadech (při deskách zemských, v místopurkrabském úřadu, u apelačního soudu, v české dvorské kanceláři a jinde). Autor myslím oprávněně soudí, že se kariérní modely nižší šlechty začaly proměňovat v souvislosti s postupující byrokratizací ve

druhé polovině 17. a na začátku 18. století. Zmíněn je i vztah k narůstajícímu nároku na jejich vzdělání, jemuž se však bohužel prakticky nevěnuje, byť by to přinejmenším částečně možné bylo (matriky jezuitských gymnázií či pražské univerzity, resp. jejich fakult), či konfesní souvislosti.

Jako poslední z hlediska úřední kariéry je sledováno uplatnění v roli krajských hejtmanů, tradiční oblast veřejného působení nižší šlechty již v předbělohorské době. Autor, který se zde mohl opřít především o disertační práci Heleny Sedláčkové, dospívá přitom k jednoznačnému závěru, že působení v krajské správě zůstávalo vedle vojenské kariéry stále lukrativní variantou dlouhodobého uplatnění ve veřejných úřadech. Konstatuje rovněž převahu staré nižší šlechty mezi hejtmany, oproti šlechtě novožitné, která se mezi nimi začala objevovat výrazněji teprve za Leopolda I. Sleduje též některé související otázky (délka působení v úřadě, okolnosti jeho výkonu, vliv na budování sociálních sítí, souvislost s majetkovou základnou nižší šlechty, její reprezentací či sociální mobilitou apod.). Na příkladu konkrétních rodů ukazuje nejen tradiční omezení na krajskou službu, ale také naopak vyšší politické ambice některých jiných rodin. Některé závěry jsou dobře podloženy (tradičnost kariérních modelů vs přizpůsobení se novým výzvám po Bílé hoře apod.), jiné ovšem nikoli (bez důkladného studia nelze např. říci, že krajští hejtmané nedisponovali dostatečným vzdělanostním backroundem pro službu ve vyšších zemských či zeměpanských úřadech).

Poslední část hodnocené práce je nazvána ne zcela ideálně jako *Náboženské směřování rytířstva*. Autor zde navazuje na rozsáhlé stávající výzkumy náboženského exilu, rekatolizace i barokní zbožnosti, jež rozvíjí na příkladu nižší šlechty. Z textu však vysvítá, že církevní dějiny nejsou příliš jeho doménou. První část nezvykle krátké podkapitoly (ve srovnání s předchozími oddíly) se věnuje základní charakteristice náboženské skladby nižší šlechty, přičemž si autor dobře uvědomuje pramenné limity takového výzkumu. Zejména na základě prací Lenky Bobkové a Vladimíra Urbánka rekapituluje hlavní směry náboženského exilu.

Následující oddíl se soustředí na religiozitu rytířstva. Nejvíce prostoru se dostává specifickému fenoménu dnes již poměrně dobře probádané předmoderní smrti. Sleduje přitom nejen testamentární praxi, ale také průběh či místa pohřbů i další témata (souvislost s reprezentačními strategiemi apod.). Je třeba ocenit, že vychází nejen z Královy edice, ale také vlastní pramenné rešerše v Národním archivu. Uváděné případové studie z katolického prostředí jsou zdařile koncipovány. Ačkoli jsou zmíněny kariéry v církevním prostředí či mecenát nižší šlechty orientovaný na katolickou církev, včetně řádového prostředí, případně podpora ve prospěch vzdělávání, mohla být tato témata o něco více rozpracována, stejně jako například některé další otázky (role nižší šlechty v náboženských bratrstvech, její účast na různých církevních festivitech apod.). Zajímavá jsou však zjištění autora vztahující se k percepci nekatolické nobility ze strany jejich katolických příbuzných.

Na některé formy sebezprezentace katolické i nekatolické exulantské nižší šlechty se koncentruje poslední oddíl závěrečné kapitoly. Ve snaze postihnout její mentalitu jsou přitom využity zejména prameny osobní povahy, paměti a rodinné kroniky dochované v poměrně hojném počtu, většinou edičně zpřístupněné. V některých případech však autor analyzuje

rovněž dosud nevydané zdroje. Škoda jen, že poněkud vynechává svým způsobem třetí, a to jistě poměrně početnou, byť statisticky nesnadno uchopitelnou skupinu, tj. někdejší nekatolickou nižší šlechtu, která se za daných okolností rozhodla po roce 1620 konvertovat ke katolicismu. Uváděné case studies jsou však v mnoha ohledech pozoruhodné, naznačují některé podstatné otázky a jistě mají širší výpovědní hodnotu.

Disertační práci uzavírá dosti rozsáhlý závěr primárně sumarizační povahy. Snad právě pro svůj rozsah a zmíněný charakter v něm poněkud zanikají hlavní závěry, k nimž autor v průběhu svého výzkumu bezpochyby dospěl. Považoval bych za vhodnější upozadění detailů/konkrét, jež mohou být součástí resumé, ale neměly by být v takové míře prezentní v závěru práce. V řadě případů jsou přitom velmi podobné (i textově), jako teze uváděné již ve výše charakterizovaných kapitolách. Ocenit je třeba, že autor na samém konci zmínil možnosti dalšího výzkumu stejné či podobné problematiky, i když se tak mohlo stát dle mého soudu v rozsáhlejší míře.

Následují přílohy, k nimž až na již řečené (relativně omezená pramenná základna ve smyslu archivních či rukopisných pramenů a starých tisků, jež ze soupisu zdrojů ještě více vynikne, nevyužití některých dalších elektronických zdrojů, které se k tématu vztahují, čímž nemám na mysli pouze Sedláčkovu databázi, ale také např. některé biobibliografické i další dobové či moderní lexikony, databáze www.vd17.de či *Repertorium alborum amicorum* apod.), v zásadě nemám připomínek, podobně jako i k soupisu vydaných pramenů. Seznam literatury obsahuje většinu relevantních zdrojů. Je zřejmé, že se autor seznámil s podstatnou domácí i zahraniční literaturou ke svému tématu, stejně jako k další příbuzné problematice. Je určitá škoda, že práce rezignuje na obrazovou či statistickou přílohu, jež by v mnoha ohledech mohly zkoumanou problematiku lépe nasvítit.

Pokud jde o formální stránku práce, ta je na nezvykle vysoké úrovni. Text takřka neobsahuje gramatické chyby, ani stylistické lupy. Stejně tak věcných chyb, nevhodných formulací či opakování (až na výše uvedený závěr) obsahuje naprosté minimum. Užitou terminologii lze rovněž přijmout. Přesvědčivá je i většina dílčích závěrů. Ke spekulacím se autor uchyluje rovněž zřídka.

Přes některé výše zmíněné nedostatky, které lze částečně opravit pro knižní vydání, představuje posuzovaná disertační práce bezpochyby cenný příspěvek k dosavadnímu poznání nižší šlechty v pobělohorské době. Přináší řadu nových informací i některých závěrů. Zároveň jednoznačně splňuje nároky kladené na tento typ prací. Plně ji tudíž doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 9. října 2020

prof. PhDr. Martin Holý, Ph.D.
Historický ústav AV ČR